

Adalékok a protolapp nyelv problémájához.

A Finn Akadémia Esitelmät ja Pöytäkirjat (Előadások és jegyzőkönyvek) 1949. évi kötetében jelent meg TOIVONEN Y. H. finn akadémikus 1949. áprilisában „Protolapin ongelmasta“ (A protolapp nyelv problémájáról) címen tartott előadása, amely különnyomatként néhány hónappal ezelőtt jutott el hozzám. (A dolgozat később németül is megjelent Zum Problem des Protolappischen (Commentationes Instituti Fennougrici „Suomen Suku“ XVI. Helsinki 1950.) címen. Ebben a rendkívül érdekes és nagyjelentőségű előadásában TOIVONEN megoldotta a lappok eredetének és a finnugorságban elfoglalt helyének sokat vitatott problémáját. Az erre vonatkozó kutatásokról RAVILA PAAVO adott történeti áttekintést Die Stellung der lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen sprachfamilie c. dolgozatának bevezető részében (FUF. XXIII 20—30).

TOIVONEN eredményeinek megértése szempontjából részten TOIVONEN dolgozata alapján kiemelem azokat a régibb és újabb kutatásokat, amelyek nálunk kevésbé ismeretesek s amelyekre TOIVONEN maga is hivatkozott.

WIRCHOW RUDOLF német antropológus 1872-ben (Archiv für Anthropologie 532. l.) annak a véleményének adott kifejezést, hogy a lappok és a finnek antropológiai szempontból különösen koponyaalkatukra nézve határozottan elkülönülnek egymástól és úgy vélekedett, hogy a lappok jellegzetes, a finnekétől eltérő antropológiai sajátosságai talán a mostoha természeti viszonyok következtében fejlődtek ki. 1877-ben WIRCHOW arra is rámutatott (Zeitschrift für Ethnologie 344. l., vö. DONNER KAI Siperia 46 és RAVILA: FUF. XXIII, 63) hogy a lappok és a jurákok, a legnyugatibb szamojédok között bizonyos egyezések észlelhetők. VON DÜBEN GUSTAV svéd antropológus 1873-ban Om Lappland och Lapparne c. művében szintén megállapította, hogy a lappok és a finnek között antropológiai eltérések mutathatók ki s ezek magyarázatát abban látta, hogy a lappok egészen más fajhoz tartoznak, mint a finnek. DÜBEN egyúttal kimondotta azt is, hogy a nyelvrokonság nem azonos a fajroksággal.

WIRCHOW és DÜBEN kutatásai alapján WIKLUND K. B. (Urlappische Lautlehre 7—12, 14—15, 40; EBERTS Reallexikon der Vorgeschichte III, 366; Die Herkunft der Lappen. Folkliv 1937; Lapparna, Nordisk Kultur X. stb.) arra a logikus következtetésre jutott, hogy a más fajhoz tartozó lappoknak eredetileg a nyelve is más volt, és hogy a lappok mai finnugor nyelvüket finn szomszédaitól vették át. Nyelvészeti kutatásainak eredményei arra a meggyőződésre vezették WIKLUNDOT, hogy az alaplapp és a korai alapfinn tulajdonképpen azonos nyelvek voltak és hogy a lappok ősei hosszú idő alatt lassan és fokozatosan cserélték fel eredeti nyelvüket a korai alapfinn nyelvvel. WIKLUND azt is lehetségesnek tartotta, hogy a nyelvcsere egy olyan még régibb korban történt, amikor még nem is lehet korai alapfinnról beszélni, hanem egy olyan nyelvi formáról, amelyre több finnugor nyelvet vissza lehet vezetni. WIKLUND azt a nyelvet, amelyet a lappok ősei mai finnugor nyelvük átvétele előtt beszéltek, protolapp nyelvnek nevezte el és nagyon valószínűnek tartotta, hogy a lapp nyelvben egész csomó olyan szó és helynév található,

amely a lappok eredeti nyelvének szókincséből őrződött meg. Ilyen pl. a 'víz' fogalom jelölésére szolgáló *čacce* szó, amely jelentésbeli megfelelője az uráli nyelvek m. *víz*, f. *vesi* (*vete-*) stb. szavának és amelynek hangtani megfelelőjét egy nyelvből sem lehet kimutatni. A protolapp WIKLUND szerint egyike a jégkorszakteli Európában beszélt nyelveknek, amelyek egymással semmiféle összefüggést nem mutatnak.

Szenbe helyezkedett WIKLUND nézetével SETÄLÄ EMIL, aki többször nyilatkozott a kérdésről, legutóbb a *Suomen Suku* c. nagy mű I. kötetében (183. és k. l.). SETÄLÄ véleménye szerint is jogosult az a felfogás, hogy a lappok és a finnek más-más fajhoz tartoznak és hogy a lappok mai finnugor nyelve nyelvcsere eredménye. A nyelvcsere azon nem az alapfinn korszakban történt (a lapp nyelv keletingeri finn és speciálisan finn elemei későbbi érintkezésből magyarázhatók), hanem sokkal régebbi időben, valószínűleg a finnugor korban. A lappok ősei már ekkor a nagyon régi időben a finnugorságtól északra non adizáltak s átvették nemcsak a finnugorság nyelvét, hanem kulturáját is. Az idők folyamán lassanként nyugatra húzódtak s valószínűleg először a finn-perriek, majd a finn-volgaiak és végül a finnség északi szomszédságátan és nyelvi hatása körében helyezkedtek el.

NIELSEN KONRAD Die wissenschaftliche bedeutung des lappischen (FUF. XIII. 186—206) c. cikkében nyilatkozott egyebek között a lappok eredetéről és nyelvcseréjéről. A lappok fajlag szerint sem finnugorok. Finnugor nyelvüket néhány ezer év előtt vették át. Más kérdés, hogy a korai alapfinn nyelvet vették-e át vagy egy olyan finnugor nyelvet, amely ma csak a lappban él tovább. Arra a kérdésre, hogy honnan jöttek a lappok, NIELSEN határozott feleletet adott: keletről. Az eltérések ellenére is kétségtelen összefüggés mutatható ki a nyugati és a korai lappok rénszarvastenyésztése között és megállapítható az összefüggés a lappok és a szamojédok rénszarvastenyésztése között is. NIELSEN hivatkozott egy 1910-ben tartott előadására, amelyet en számos lapp-szamojéd szógyezést mutatott be. Ezek — a finnugor-szamojéd nyelvrokonságon túlmenően — a lappok és a szamojédok nyelvének (és rénszarvastenyésztésének) közvetlen genetikus kapcsolatára utalnak. A lappok eredetére vonatkozó véleményét NIELSEN a következő mondatban foglalta össze: „Vielleicht wird sich am ende das 'protolappische' als eine samojedische sprache, und werden sich die lappen als ein samojedenstamm erweisen, den die laune des schicksals nach westen geworfen hat“ (i. m. 204. l.).

RAVILA PAAVO a turkui egyetemen 1934-ben tartott, fennebb említett székfoglaló előadásában, amely Die stellung des lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen sprachfamilie címen a Finnisch-Ugrische Forschungen XXIII. kötetében (20—65) jelent meg, foglalkozott részletesen a lapp nyelv hovatarozóságának kérdésével. RAVILA tizenhét pontban foglalta össze azokat a hangtani és alaktani (ragozási és szóképzési) sajátosságokat, amelyek a lapp nyelv önállósága mellett tanúskodnak a finn nyelvvel szemben. Az alaktani különbségek között legszámottevőbb a dualis, amely megőrződött a lapp igeragozásban és a birtokos személyragokban és amely kétségtelenül genetikusan összefügg az obi-ugor nyelvek és a szamojéd nyelvek dualisával. A tizenhét pontban tárgyalt nyelvi sajátosságok alapján arra a meggyőződésre jutott

RAVILA, hogy: „das lappische auf seiner seite ebenso wie das urfinnische den vorfinnischen lautstand ganz selbständig forentwickelt hat. Wir können den schluss ziehen, dass schon damals, als sich die sprachform bildete, die wir urfinnisch nennen und auf die alle ostseefinnischen sprachen, das finnische, karelisch-olonetzische, lüdische, wepsische, wotische, estnische und livische zurückgehen. — dass schon damals die selbständige sprachform existierte, von der die heutigen lappischen dialekte oder richtiger sprachen abstammen. Weiter gelangen wir aber auch kaum. Die sprachform, auf die das urlappische und urfinnische ihrerseits zurückgeführt werden können, steht ihrer lautgestalt nach grossenteils auf dem standpunkt der finnisch-ugrischen ursprache. Aber wir dürfen hieraus doch noch nicht folgern, dass das lappische wirklich direkt als ein fortsetzer der finnisch-ugrischen ursprache zu betrachten wäre“ (i. m. 40—41).

Az a nyelvi forma, amely lényegében megőrizte a finnugor alapnyelv hangállapotát, az előfinn nyelv volt. Ebből az előfinn nyelvből fejlődött ki tehát a mordvin leválása után egyrészt az alaplapp nyelv, amelyből a mai lapp nyelvjárások, helyesebben nyelvek levezethetők, másrészt az alapfinn nyelv, a mai keleti-tengeri finn nyelvek közös őse.

A felsorolt hangtani bizonyítékok egynémelyikének alapján bizonyosnak tartja RAVILA, hogy a lapp nyelv, mint önálló finnugor nyelvi forma, abban az időben keletkezett, amikor még nem mentek végbe azok a hangváltozások, amelyek az előfinnt alapfinné formálták. Nagyon közel hozza a lappot a finnhez a fokváltakozás. A finn és a lapp fokváltakozás RAVILA szerint a számottevő különbségek figyelembevétele mellett is szellemében annyira azonos, hogy genetikussá összetartozásuk nyilvánvalónak tekinthető. A lappban is meglevő partitivus, mint tárgyeset és az *i* többszjel, valamint az igeragozás, különösen a konjunctivus és az imperativus képzése szintén közelebb hozza a lapp nyelvet a keleti-tengeri finn nyelvekhez, mint a mordvinhoz és a cseren iszhez. Az utóbbi sajátosságok mind amellett tanúszkodnak, hogy az alapfinn nyelvnek igen nagy befolyása volt az alaplapp nyelvre. Emellett bizonyítanak a lapp és a finn nyelv közös szókincsében kimutatható régi balti jövevényszavak is. Ezek a jövevényszók olyan régies formát mutatnak, hogy csak az alapfinn nyelvtől hatolhattak be az alaplapp nyelvbe. Ebben a nagyon távoli időszakban az alaplapp és az alapfinn nyelv olyan közel állt egymáshoz, hogy az alaplappot és az alapfinnt beszélő két nép kölcsönösen megértette egymás nyelvét. A két nyelv között ebben az időben jóformán csak nyelvjárási különbség volt.

Mindezek alapján RAVILA úgy látja, hogy a lapp nyelv lényegében egyrészt az előfinn nyelvtől magyarázható meg, másrészt az alapfinn nyelvből. Ezzel azonban semmiképpen sem akarja azt állítani, hogy ebből a két forrásból a lapp nyelv minden elemét meg lehet magyarázni. A protolapp nyelv problémáját felvetve RAVILA hivatkozik NIELSEN fennebb ismertetett véleményére, mely szerint a protolapp talán szamojéd nyelv volt, a lappok pedig eredetükre nézve talán szamojédok. Említ RAVILA néhány olyan szót a primitív rénszarvas-kultúra köréből, amely — legalább is ez idő szerint — csupán a lapptól és a szamojédból mutatható ki. Ez azonban még mind kevés annak kimon-

dására, hogy a lappok végül is szamojédok volnának akik átvették az előfinn nyelvet. Nagyon valószínűnek tartja azon'an, hogy: „das volk, das als die vorfahren der ostseefinnen von den mordwinen und tscheremissen weg weiter von süden nach norden wanderten, dermassen unter den einfluss dieser geriet, dass es sich sogar ihre sprache aneignete, wirklich ein uraltes arktisches volk gewesen ist, das an der merkwürdigen kultur teil hatte, deren spuren wir noch heute unter den nördlichsten breitengraden Eurasiens vom Atiantischen ozean bis zur Beringstrasse vorfinden“ (i. m. 64).

A lapp nyelv és nép eredetét egészen új alapon igyekszik megmagyarázni LAGERCRANTZ ELIEL, aki nem vette figyelembe RAVILÁnak és másoknak a nézeteit. LAGERCRANTZ a legújabb antropológiai kutatások, főleg SCHREINER K. E. és GJESSING kutatásai alapján Synopsis des Lappischen (Oslo 1941) c. művében (335—337. l.) annak a felfogásának ad kifejezést, hogy a lappok az osztjások, a vogulok és a szamojédok közeli nyelvi rokonai és e népekkel együtt közös arktikus kultúra képviselői. Ezeknek az említett népeknek a nyelvi rokonságra való tekintettel együtt kellett lakniok kb. 6000 évvel ezelőtt az Uráltól nyugatra. Mindezek a népek egy és ugyanazon arktikus faj képviselői, ebből a fajból különültek el lassanként a lappok, az osztjások és a vogulok, meg a szamojédok. Ennek az arktikus csoportnak mongoloid és alpesi törzsekkel való rokonsága meglehetősen bizonyosnak látszik, nehezebb megállapítani eredeti lakóhelyüket LAGERCRANTZ feltevése szerint a szamojédok is Európából vándoroltak Szibériába. A finnugor-szamojéd nyelvcsoporthoz tartozó arktikus népek nyelvi közösségben vannak délibb fehér fajhoz tartozó népekkel (finnség, mordvinok, cseremiszek, permiek, magyarok). Mindezen népek nyelvi rokonsága aránylag régi és arra mutat, hogy régi lakóhelyük Európában volt. Az urali alapnyelv éppen a szóbanforgó arktikus népek ősrégi nyelve lehetett, mert pszichológiai és egyéb okokból nem tehető fel, hogy arktikus népek fiatalabb népek nyelvét vették volna át. Ha az urali korszak bevégeződése után dél felől fiatalabb népréteghez tartozó kisebb csoportok behatoltak arktikus területre, éppen ezek magasabb intelligenciája tette lehetővé, hogy megtanulják a többség primitívebb nyelvét. Ezek a délibb törzsek később hatással lehettek a lapp nyelvre morfológiai szempontból és ennek a hatásnak eredménye lehet a mai ragozási rendszer kialakulása.

COLLINDER BJÖRN több alkalommal nyilatkozott a lapp nyelvnek a finnugorságon belül elfoglalt helyzetéről (The Affinities of Lapp 1943—1945; A lapp nyelv hovatarozása, MNy. 1944; vö. még WIKLUND Lapparna c. művének bírálatát a Svenska landsmål och svenskt folkliiv 1948 c. kiadványban). COLLINDER általában mereven szembehelyezkedik RAVILA felfogásával és sorra cáfolja RAVILA érveit. Szerinte csak az bizonyos, hogy a lapp a finnugor nyelvek nyugati csoportjához tartozik, ahova a votják és a zürjén is sorozható. WIKLUNDNak a protolapp nyelvre vonatkozó megállapításait csupán lehetőségeknek tekinti. Ha abból a felfogástól indulunk ki, hogy a lapp egyszerűen éppen olyan finnugor nyelv, mint bármelyik más finnugor nyelv, akkor mi sem áll útjában annak, hogy felvessük a kérdést: a két nép, a finnek és a lappok közül fajilag vajjon melyik áll közelebb ahhoz a néphez, amely az urali alapnyelvet beszélte. Ez azonban elsősorban antropológiai probléma.

A legutóbbi éveken ITKONEN T. I. Suomen lappalaiset vuoteen 1945 (A finnországi lappok 1945-ig) c. nagy művének I. kötetében (138—148) ismertette a lappokra vonatkozó antropológiai kutatások eredményeit és ezek alapján annak a nézetének adott kifejezést, hogy a lappok önálló fajcsoportot alkotnak s ilyenképpen a mongoloid és egyes európai fajok közt helyezkednek el. A lappok nyelvére vonatkozó felfogását szintén az I. kötetben fejtette ki (158—173). ITKONEN véleménye szerint az alaplapp az ú. n. finn-mordvin korszak befejezése után kb. 2500 évvel ezelőtt (tehát a bronzkorban) vált ki az előfinnből s azután az ősfinn hatása alatt önállóan fejlődött tovább. Bizonyos hangtani tényezők még az előfinn kornál is régebb időkre utalnak. ITKONEN hivatkozik NIELSEN feltevésére, mely szerint a protolapp számojéd nyelv lehetett s mint ilyen később rendkívül erős finnugor hatás alá került. Felsorol néhány lapp-sámojéd szóegyezést, olyan szavakat, amelyeknek más nyelvben nincs megfelelőjük. A lapp szókincs rétegeit vizsgálva megállapítja, hogy a lapp szókészlet kb. egyharmad részének, több ezer szónak eredetét nem sikerült eddig kimutatni; ez megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy a protolapp nyelv alapjában véve mégis csak olyan nyelv volt, amelynek nem volt köze sem a finnugor, sem pedig más szócsaládhoz. Mivel ebben az ismeretlen eredetű szókincsben több olyan szó található, amely arktikus természetre és tengerre utal, ITKONEN arra gondol, hogy a lappok ősei a Jeges-tenger partvidékén és az ettől délre eső területen lakhattak. A legdélibb törzsek valószínűleg mint adófizetők és prémvadászok kerültek kapcsolatba bizonyos finnugor törzssel vagy törzsekkel, valamint később a vótokkal és a vepszékkel, végül a finnekkal és a karjalaiakkal. ITKONEN azt sem tartja lehetetlennek (159. l.), hogy a lappok fajilag is finnugorok és sanyarú viszonyok közé kerülve éppen úgy elkorcsosultak, mint a vogulok és az osztjákok.

A nyelvészek tehát — mint TOIVONEN megállapította — általában elfogadták az antropológusoknak azt a feltevését, hogy a lappok és a finnek fajilag nem tartoznak össze. Ezen az alapon a legtöbb nyelvész aztán arra a következtetésre jutott, hogy a lappok és a finnek ősei más nyelvet beszéltek. WIKLUND, SETÄLÄ, RAVILA és ITKONEN felfogása szerint a lappok ősei mai finnugor nyelvüket délibb szószédaiktól vették át. LAGERCRANTZ szerint viszont a mai lapp egyenes folytatója az uráli alapnyelvnek és többek között a finnek ősei évezredekkel eze őt vették át ezen eredetileg arktikus törzsek nyelvét. COLLINDER is felveti a kérdést, vajjon fajilag a finnek vagy a lappok állnak-e közelebb az uráli ősnyelvet beszélő néphez.

TOIVONEN is elismeri, hogy a nyelvi anyagban jártas nyelvészek közül senki sem tagadhatja, hogy az alaplapp nyelvre igen erős hatással volt a korai alapfinn. Ennek kétségtelen bizonyítékai a korai alaplapp nyelvbe a korai alapfinn közvetítésével belekerült balti eredetű jövevényszavak. Világos azonban, hogy a korai alaplapot beszélő nép nem válogatta ki a korai alapfinn nyelvből éppen csak a balti eredetű szavakat, hanem ezekkel együtt ezekkel egy időben más szavakat is átvett, bár ezt a tényt egyes esetekkel lehetetlenség bizonyítani. Nyilvánvalóan látszik egyúttal, hogy a korai alaplapp és a korai alapfinn (vagy legalább is az ezen nyelvállapotot megelőző

előlapp és előfínn) — bármennyire eltérő formában jelenik meg ma a közös nyelvi anyag — hangtani szempontból legalább is nagyjából és gyakorlatilag azonos fokon állt. Az is megállapítható, hogy a korai alaplapppan és a korai alapfínnben a névszó- és az igeragozás nagyjából azonos volt. Az eltérések közül egyesek azzal magyarázhatók, hogy bizonyos alakok (pl. a plur. gen. alakjai) későbbi korban keletkeztek vagy pedig, hogy egyes alakok a finn nyelvekből elvesztek (pl. a *-k* prolat.).

TOIVONEN elfogadja RAVILA felfogását, mely szerint a két nyelv alaktanában a főkülönbség a dualis. Mivel a dualis nemcsak a finnből, hanem a mordvinból, a cseremiszből és a permi nyelvekből is hiányzik, nagyon valószínűnek látszik, hogy a lappba a dualis nem az előfínnből vagy az alapfínnből került bele. És mivel a lapp dualis történetileg összetartozik az obi-ugor nyelvek és a szamojéd nyelvek dualisával, eleve bizonyosra vehetjük, hogy ez a nyelvi tény nem csupán a lapp önállóságát bizonyítja a finn nyelv mellett, hanem arra is utal, hogy a lappban kimutatható bizonyos olyan nyelvi örökség, amely a lapp nyelvet szorosan hozzáfűzi az említett távoli rokonyelvekhez.

Nagyon figyelemreemléltető eltérés mutatkozik a keleti-tengeri finn nyelvek és a lapp nyelv szókincsében. Igen sok lapp szónak nincs finn megfelelője és megfordítva sok finn szó nincs meg a lappban. A nem közös szavak egy csoportját az illető nyelvek külön életében keletkezett szavak vagy a szomszédos nyelvekből származó újabb jövevényszók alkotják, egy másik csoportba azonban kétségtelenül olyan régi szók tartoznak, amelyeknek megfelelőjét eddig sem a távolabbi rokonyelvekből, sem pedig idegen nyelvekből nem sikerült kimutatni. Vannak továbbá a lappban olyan régi réteghez tartozó szók is, amelyeknek megfelelői megtalálhatók azokban a nyelvekben, amelyekben a lapp dualis megfelelői is fellelhetők, tehát az obi-ugor nyelvekben és a szamojédban. És pedig nem csupán arról a néhány szóról van szó, amelyre RAVILA és ITKONEN is hivatkozott, hanem mintegy kilenvenöt szóról, ebből hatvan a szamojédig vezethető vissza.

TOIVONEN többször megállapította (így az *Ungarische Jahrbücher* XVIII. kötetének 187—188. lapjain), hogy kimutathatók olyan közös szavak a lappban és a szamojédságban, másfelől a lappban, az obi-ugor nyelvekben és a szamojédban, amelyek jávor- és rénszarvas nevekre, valamint rénszarvas-tenyésztésre (életmód, táplálék, gondozás) vonatkoznak: 10 szó.

Ha valóban vannak közös szavak, azok természetesen nem korlátozódnak egyetlen fogalmi körre és csakugyan jelentős számban mutatott ki TOIVONEN szövegezéseket a következő fogalmi körökből is: természeti viszonyok és jelenségek: 15 szó, köztük a 'víz' fogalom jelölésére szolgáló *IpN. čacce* szó osztják és szamojéd megfelelőivel; állatnév, állati és emberi testrész-név, vadászati és halászati műszó: 33 szó; hétköznapi élet és kezdetleges gazdasági élet: 29 szó; családi élet, rokonsági terminológia: 7 szó, samanizmus: 1 szó. Két lapp szónak magyar megfelelőjét is említi TOIVONEN: egyik HARMATTA egyeztetése alapján a *gége* 'Luftröhre, Kehle, Gurgel', a másik PAASONEN egyeztetése alapján a réginyelvi *maráz* 'pruina; Reif, gefrorener Schnee'. Ez utóbbi szláv jövevényszó a magyarban (vö. BÁRCZI, MSzfSz.: *zuzmara*).

TOIVONEN elismeri, hogy a fenti statisztikai adatok ellen érvelni lehet azzal, hogy a szóban levő lapp szavaknak más nyelvekben is lehetnek eddig még ki nem mutatott vagy fel nem bukkant megfelelői, másfelől azonban kétségtelennek tartja, hogy az egyeztetések számát még növelni lehet, ha majd — főleg a vogulból és a szamojédból — nagyobb nyelvi anyag áll rendelkezésünkre. A bizonyítékul felhozott etimológiák nagyrészt az irodalomból vannak összegyűjtve, beleértve TOIVONEN etimológiáit is, s TOIVONENnek eddig még nem közölt etimológiái sem ezen dolgozat számára készültek, tehát objektív adatok.

Az etimológiák alapján TOIVONEN a következő eredményre jutott: „Die uralzeitlichen Vorfahren der Lappen haben mit den Vorfahren der Samo-jeden die gleiche Sprache gesprochen, vielleicht haben sie sogar einen besonderen samojedischen Stamm gebildet, wie Nielsen gemeint hat. Dafür sind die vorhin erwähnten 60 Wörter des Lappischen, deren Entsprechungen sich im Samojedischen finden, eine Bestätigung, sowie auch der alte gemeinsame Dual, in dessen Verwendung namentlich das Lappische und das Kamassische nach Ravila (FUF. XXVII, 53, 60 u. a.) erscheinend das älteste Stadium repräsentieren. Nachdem sich dieser Urstamm des lappischen Volkes allmählich von dem samojedischen Hauptstamm getrennt hatte, kam es möglicherweise in Berührung mit einem alten ugrischen Volk, mit den gemeinsamen nächsten Vorfahren der Ungarn, Wogulen und Ostjaken. Von diesen engen Berührungen legen anscheinend die lappischen Wörter Zeugnis ab, deren Entsprechungen nur im Ougrischen anzutreffen sind, aber nicht im Samo-jedischen, sofern es nicht solche Wörter sind, die auch im Samojedischen früher vorkamen oder, einstweilen unbenutzt, noch vorkommen und dann zur vorigen Gruppe gehören.“ (Zum Problem . . . 186.)

Később a lappok ősei nyugat felé vándorolva érintkezésbe kerülhettek más finnugor nyelvet beszélő törzsekkel is, bár erre nincsenek meggyőző bizonyítékok. „Aber so viel wenigstens lässt sich sagen, dass die endgültige Angliederung des Lappischen an die finnisch-ugrischen Sprachen verhältniss ässig früh, vielleicht schon zur finnisch-wolgaischen Zeit begonnen hat, eine Angliederung, die, sofern das Lappische ursprünglich also eine samojedische Sprache gewesen ist, eine grundstürzende Änderung und Neuformung der Sprache bedeutete. Durch sie erhielt das Lappische die jetzigen einerseits namentlich den ostseefinnischen Sprachen, andererseits aber auch dem Mordwinischen und Tscheremissischen nahe stehenden Elemente, seine Struktur und Natur“ (i. m. 186—187).

Hogy miért kell a lappok nyelvcserejének kezdetét ilyen korai időszakra helyezni, annak két nagyon érdekes és meggyőző bizonyítékát adja TOIVONEN. Bizonyos ismert lapp *e*-tövű, korábban *a*-tövű szavaknak, melyeknek a kelet-tengeri finn nyelvekben nem szabályosan *e*-tövű szók felelnek meg, pontos hangtani megfelelőjük van a mordvinban: lp. *sappe*, mdE. *sep*¹ *e*, M. *sep*² *e* 'Galle' < lp.-md. **säppä* ~ f. *sappi* (*sappe*-); lp. *šoalle*, mdE. *šulo*, M. *šulä* 'Darm' < lp.-md. **šola* ~ f. *suoli* < **šöle*; lp. *šoar ve*, mdE. *šuro*, M. *šurä* 'Horn' < lp.-md. **šorva* ~ f. *sarvi* < **šarve* (ősárja **šrva*- idg. **kr̥uo-*) stb. Van a lappban továbbá egy régi árja jövevényszó: lpI *rèšsmē*, L. *rešme*- 'von Fiebern gemachtes Seil

an Netzen', N. *rāš me* = mdE. *rišme* 'Kette', M. *rišmē* 'Strich, Seil' < lp.-md. **rešmā* < ős-árja **rešm-*, vö. ó-ind *raçmi-* 'Strang, Riemen; Leitseil, Züge' (FUF. XIX. 201). Ennek a szónak nincs megfelelője a keletitengeri finn nyelvekben, ez csak az előmordvinból kerülhetett át a lappba.

TOIVONENnek ezen kormeghatározó megállapításaihoz hozzáfűzhetjük még a következőket: RAVILA, mint már említettem, tizenhét pontban foglalta össze azokat a hangtani és alaktani sajátosságokat, amelyek a lapp nyelv önállóságát bizonyítják a finn nyelv mellett. Ezek között különös figyelmet érdemelnek a következő pontok:

„2. Wie *š und *s in finnischen zusammengefallen sind, so auch *ú und *n, während im lappischen auch diese sich sowohl an- als inlautend getrennt gehalten haben, z. B. lpN. *njuollí* 'pfeil' ~ fi. *nuoli* ~ ung. *nyíl*; lpN. *námmá* 'nare' ~ fi. *nimi* ~ ung. *név*; lpN. *gádnjál* 'träne' ~ fi. *kyynel*, ung. *könny*; lpN. *suodna* 'sehne, ader' ~ f. *suoni* 'ader, sehne' ~ ung. *in* 'sehne'.

9. Im abessiv haben wir ein beispiel für den lautkomplex *-mt-*, den wir also im lappischen anders vertreten finden als in den ostsee-finnischen sprachen, die die wandlung **mt* < *nt* voraussetzen. Als weiteres beispiel sei lpN *dow'dít* 'kennen' S. (Jämtland) *damdi-*, K. *tomte-* 'verstehen' ~ fi. *tuntea* erwähnt. Von den finnisch-ugrischen sprachen haben nur das lappische und das tscheremissische die vertindung *mt* von *nt* getrennt gehalten, s. PAASONEN KSz. 14. p. 50.

10. Ein anderes moment, in dem lappisch und tscheremissisch alte finnisch-ugrische verhältnisse widerspiegeln, ist die vertretung des auslautenden *m*. In finnischen und mordwinischen ist das auslautende *m* zu *n* geworden. Im lappischen ist die vertretung eine bunte, was darauf beruhen dürfte, dass im urlappischen auslautendes *m* nach unbetonter silbe lautgesetzlich schwand (vgl. *aená*, gen. *aednámá* 'erde, land'), aber nach betonter silbe erhalten blieb und dann später dialektweise in bestimmten fällen durch verallgemeinerung in allen stellungen wieder auftauchte und weiter zu *b*, *v* und *u* wurde.“ (i. m. 32, 35).

RAVILA ezen pontjai alapján arra a következtetésre juthatunk, — és ez a következtetés teljesen egybevág TOIVONEN kormeghatározásával — hogy a lappok olyan finnugor nyelvi formát vettek át, amelyben még megvolt az eredeti szókezdő és szóközépi **s* és **š*, **n* és **ú*, amelyen még megvolt az eredeti **-mt-* mássalhangzókapcsolat és a szóvégi **m*. Ezeknek a hangtani sajátságoknak a lappban való megőrződése, illetőleg tükröződése szintén azt bizonyítja, hogy a lappok nyelvseréje a finn-volgai korszaktan kezdődött meg.

A lappok nyelvseréje TOIVONEN megállapítása szerint kétségkívül nagyon hosszú folyamat volt és körülbelül a balti jövevényszavaknak a korai alapfinnból való átvételével ért véget. A nyelvcsere megtörténte után is folytatódott és még ma is folytatódik a finn és a karjalai nyelvnek a lappra való sokirányú hatása s a nyelvcsere befejezése után is megmaradt a lappban az eredeti, a nyelvcsere előtti nyelvből a szókészlet egy része bizonyos alaktani sajátságokkal együtt.

Dolgozatának befejező részében nagyjelentőségű és elvi fontosságú gondolatot vetett fel TOIVONEN. Ha valóban te bizonyosodik, hogy a protolapp nyelv szamojéd nyelv volt, akkor új megvilágításba kerül néhány uráli nyelvnek egy fontos hangtani sajátága, a consonansok fokváltakozása. A fokváltakozás közös sajátága a finnugor nyelvek közül a keleti-tengeri finn nyelveknek és a lappnak. A finn nyelvekten a váltakozás általában a hosszú és a rövid zárhangokra terjed ki, továbbá egyes olyan mássalhangzókapcsolatokra, amelyeknek második tagja zárhang. Ezzel szemben a lappban a fokváltakozás kiterjed az összes consonansokra és azok kapcsolataira, emellett az első és a második szótag vocalisának quantitása és az első és a második szótag vocalisa közt levő consonansok quantitása függő viszonyban van egymással. TOIVONEN szerint bizonyos, hogy a fokváltakozás legalább is abból az időtől való, amikor az előfinn és az előlapp még szoros egységet alkotott. A többi finnugor nyelvből a fokváltakozás nem ismeretes, bár a nyomait egyes kutatók megtalálni vélték ezekben a nyelvekben is. Ellentén megvan a fokváltakozás a szamojédban, a tawgyban és egyes osztják-szamojéd nyelvjárásokban nagyon kiterjedten és elvben a lapp és a finn fokváltakozással egyező módon. TOIVONEN arra gondol, hogy a fokváltakozás olyan ősi sajátága lehet a lappnak, amelyet szamojéd hazájából hozott magával és hogy a fokváltakozás viszonthatásként a protolappból került bele az előfinn nyelvbe, amelyből oly sok mindent vettek át a lappok. Ezen feltevés mellett bizonyít az a tény, hogy a lappban a fokváltakozás teljesebb, mint a finnben: a lappban a fokváltakozás kiterjed az egész consonansrendszerre, míg a finnben csupán a consonansok egy részére korlátozódik.

TOIVONENnek ez a dolgozata, amelynek szigorú kritikával összeválogatott bizonyító anyaga teljesen meggyőző, magyar szempontból is különös érdeklődésre tarthat számot. A magyarban is kimutathatók, nem is elenyésző csekély számban olyan figyelemreméltó régi szavak, amelyeknek eddigi forrásaink szerint csupán a lappban vagy a lappban és az obi-ugor nyelvekten vannak megfelelőik. Ezek a lapp-magyar és lapp-obi-ugor magyar szóegyezések úgy értelmezendők, ahogy TOIVONEN az olyan lapp-obiugor szóegyezéseket értelmezte, amelyeknek nincsenek szamojéd megfelelőik, vagyis ezek a szavak — ha a szamojédságban valóban nem voltak és nincsenek meg — a lappok szamojéd őseinek a magyarok, az osztjákok és a vogulok közös ősével, az ugorsággal való ősi érintkezése mellett tanuskodnak. Az irodalomból összegyűjtött, tehát ismert etimológiák mellett közlök új, eddig kiadatlan szóegyeztetéseket is, köztük olyanokat, amelyek lapp-szamojéd, illetőleg lapp-obiugor megfelelést mutatnak. Kéziratban ezek is már évek óta megvoltak, tehát nem TOIVONEN eredményeinek igazolása céljából készültek.

lpL. WIKL. *nuär* 'weicher Schnee auf einem Wege, so dass das Renntier über die Klauen hineinsinkt, *karra noar* wenn eine dünne Schneerinde gefroren ist' | szarJur. *nara, nāra*, T. *noru*; Jen. Ch. *nara*, B. *nara*. 'Schneekruste'

lpN. FRIS *njargga* 1. 'promontorium', 2. 'Norvegia in sermone Lapponum Suecicorum', NIELSEN *njar gi* 'ness, cape, promontory, headland, peninsula', LAGERCR. Könk. *ñar²ka* 'Halbinsel, Landspitze', K. GEN. T. N. *närk*, K. *närk* 'Landspitze, Landzunge' | vogÉ. AHLQV. *nor* 'Ural; Westen' M.—Sz. *när* 'hegység; Gebirge; Ural', KL. *när-oxwtés* 'sziklakó; Fels'.

Ip. LAGERCR. Arj. *viattar* 'steiles Bachufer', HALÁSZ U. *viattará* 'folyópart; Flussufer', L. *váddar* id., K. GEN. *vatt* 'Anhöhe' | vogÉ. AHLQV. *vāta* 'Ufer, Rain', M.—Sz. *vāta* 'part; Ufer'.

IpN. NIELSEN *čobmā* P. Kr. '(long-shaped) hill, ridge'; Kt. '(roundshaped) mound, hummock' | vogÉ. AHLQV. *šma* 'Hügel, Berg'.

Ip. LAGERCR. Mer. *pākhti* 'Fels, steiler Bergabhang, steile Felswand' stb. | vog. M.—Sz. B. *γōχ*, *pāχ*, T. *γūχ*, AL. *pōχ*, K. *pčkh* 'part; Ufer', er. jel. valószínűleg 'sziklás, magas part' | m. *fok* 'crs, promontorium, claustrum, sinus; Landspitze, Mündung' (N. SEBESTYÉN: MNy. XLII, 21; az ott közölt osztják adat nem tartozik ide).

IpN. NIELSEN *boagan* ~ *boaga* 'felt', LAGERCR. Rep. *poñ'ki* 'enges Tal, Pass', Nes. *po^Hk^k^E* 'enge Landzunge, Landenge, Sund' | m. *fok* 'vízjárta keskeny meder, vízárók, vízzakadék' stb. 'rivulus, fluvius' stb. (N. SEBESTYÉN i. h.).

Ip. LAGERCR. Tán. *šōō^j'^Htij* (inf.) 'lassen, loslassen; abschüssig sein (Erdboden)'; Rör. *šōō^j'^Htāta^H* 'Abhang' | m. *lejt* N.: *lejtnek* megy 'partnak megy' (MTSz); a hegy *lejtjén* leereszkedni; *lejtés* út a hegy oldalán (CzF.); *lejtő* 'declivis, descensus, salettra; Abhang' a *lejt* 'alámegy, leereszkedik' (CzF.) ige származéka.

IpL. WIKL. *lōku-* 'Hochetene, Alpenplateau' | m. N. *lok* 'két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgylapály', *lök*, *löke* 'hegytetőn levő tisztás térség, hegyi lapály'.

IpL. WIKL. *vuippe-* 'tiefer Einschnitt in einem Flussufer' | m. *vāpa* R. 'fovea; scrobs' (Beszt.Szój.), N. (HEFTY, NyF. 66) 'erdők közötti völgyület, szakadásos [?] patakmeder', 'éjtszakos meredek szűk völgyközök v. árokfej', 'holt meder, amely végleg elszakadt a folyótól', *vāpás* tó 'meredek partok közti tó'.

IpN. FRIIS *vuōvde* 'silva magnis arboribus, praecipue pinitus et abietibus repleta', NIELSEN *vuōvde* 'forest, wood (of big trees)' L. WIKL. *vuōvte-* 'Wald (besond. Nadelwald)' LAGERCR. Tys. *vuōvte* 'Wald', Suj. *vuōvte* 'id., Waldgebiet, Gebiet der Waldlappen' stb. (f. *outa* 'silvestris l. silvosa e. c. regio; waldig' < Ip.) | osztj. KARJAL.—TOIVONEN FD. *uñt* 'Wald, Ödwald', Fil., C., C. *unt* id., Sogom *unt* 'Berg', V. *uont* 'Wald', Vj. *uōñt* 'am rechten Ufer eines Flusses sich hinziehendes trockenes Waldgebiet, Ödwald' stb., stb. | m. *vad* 1. 'indon abilis, ferus, ferox' stb., 2. 'fera, belua, bestia'. A szó eredeti jelentése 'erdő' volt: *vadállat*; vö. osztj. Paas. K. (folklore) *unt-wōis* 'Grosswild (Bären, Elentiere, Renntiere)', amelyben *unt* = *vad* 'erdő'. (SZINNYEI NyHas⁷. 41).

IpN. FRIIS *orgo* 'locus arenosus consitus arboribus, sed herbis nudus', LAGERCR. Tán. *šōv'ška* 'Tal mit Kiefer- und Birkenwald', Snā. *o^okā* 'Höhenzug', Wfs. *ovok*; id. | m. *erge* R., N. 'lapályos hely a mezőn; egy kis ér neve; erdőrészek neve', vö. még a MEtSz. adatait. A szó eredeti jelentése 'alveus, alveus silvossus' lehetett. (N. SEBESTYÉN, Fanevek 124. sz.)

Ip. LAGERCR. Arjep. *li^kesm* 'Hain'; *sō^Hkiē-* *li^kesm* 'Birkenhain'; a szó végi *-sm* ritka képző. | m. *liget* 1. 'silva, saltus, nemus', 2. 'pratium, planities; mező, rét' (N. SEBESTYÉN i. m. 11. sz.).

lpN. NIELSEN *mal'ga* 'young pine-tree with a great deal of sapwood' | osztj. PATK. I. *maxta* 'füzfa; Weide; Salix pentandra', PAAS. K. *maxta* 'Salweide', J. *márl̥i-juw* id. (*juw* 'fa'), *márl̥i* id; 'Pappel' | m. *malát* R., N., *malád* N. 'füzes, cserjés, bokros hely'. A szóvégi *-t, -d* képző. (N. SEBESTYÉN i. m. 124. sz. — A f. *malka*, észt *malk*, gen. *malga*, amelyekkel a fenti szókat egyeztettem, nem tartoznak ide, nemcsak a jelentés eltérése miatt, hanem mert balti jövevényszók).

lpN. FRIIS *muorra* 'arbor, lignum, silva', NIELSEN *muorrá* 1. 'tree (growing, or felled); as the first part of compounds also: with some trees', 2. 'wood, fuel supply of fuel; wood, woodwork, wooden material for carpentry etc, wooden' stb., PLANTINUS (JSFOu. VIII, 91) *moor* 'arbor', WIKL. L. *mūarrā* 'Baum, Holz', LAGERCR. Tán. *mū'rr̥* 'Baum, Holz, Feuerung' stb., stb. Várd. *m̥jō r̥á'žā* 'Tannenwald, Gehölz' | m. *mórágy* R. 'silva': *gy* (= lpWárd. -*žā*) képzős származékszó egy ellefejtett **mór* fanévből. (N. SEBESTYÉN i. m. 2. sz.)

lpN. FRIIS *miesta* 'frutex', NIELSEN *miestá* 'ush', LAGERCR. *mi'esta* stb. 'Strauch' | m. *muzsdaly* 'egy tölgyfaj, valószínűleg Quercus conferta v. Quercus sessiliflora', R. *musdal* (< **mušta-l* < **mst̥st̥-l*) (N. SEBESTYÉN i. m. 31. sz.).

lpK. GEN. *šij-m̥r̥* 'Eberesche' | szamO. *ha-l-be* id., *sai-pa, sai-ba, seai-ba, sait-t-po, sū-ña* id. (*-be, -pa* stb. = *fa-l, -t, -ña* ősi képzők). (N. SEBESTYÉN i. m. 67. sz.)

lpN. FRIIS *lappad* (obsol.) 'truncus longus' | vog. AHLQV. É. *lup: vit-lup* 'ins Wasser gesunkener Baum', M.—Sz. *lup* 'fatörzs; Baumstamm', *lupi* id.; 'kidölt fatörzs', T. *l̥pi* id.

lpN. FRIIS *duovlle* 'frustulum maturi betulae pani, quod accensum membro dolore affecto applicatur', NIELSEN *duow^l le* 'tinder which is cut to a suitable size for use as a medicament (it is put on the skin and lighted)' | vog. M.—Sz. É. *täplez*, T. *täpl̥iz* 'tapló; Zündschwamm' | m. *tapló* 'fomes, fungus igniarius; Zunder'.

lpN. FRIIS *ševak* 'Muris genus' | szamT. *tomu* 'Ratte, Maus', Jen. Ch. *tomake*, B. *tobiku* 'Maus', O. *tawa, tama* 'Maus' K. *thumu* 'Maus', PALLAS (Zoogr. I, 147) „Caragassis“ *tamma* 'Myodes oeconomus' (PAASONEN, Beitr. 256, 325. sz.).

lpN. FRIIS *vuorro* 'Salmo hibernus per hiemem in fluvio remanens', LAGERCR. Uts. *v̥ō'r̥ ru* 'magerer Lachs, der den Winter über im Bach gewesen ist', ITKONEN Nj. *v̥ndaš* 'Herbstlachs' | szam. PALLAS (Zoogr. III. 359) „Tayginzis“ *argalae* 'Salmo fluviatilis' (*galae* = *hal*) (N. SEBESTYÉN, Halnevek 7. sz. F. *varolainen* és zürj. *ar, ar-pi* a jelentés eltérése miatt nem tartoznak össze a *lapp* és a *szam. hálnévvél*).

lpN. FRIIS *njoavdnja* 'fetus salmonis alpini' | szamJur. C. *ñaŋa-haei* 'taimen; Salmo eriox', PALLAS (Zoogr. III, 359) *nenga-hai, ne-hai* 'Salmo fluviatilis' (N. SEBESTYÉN, i. m. 17. sz.).

lpN. WIKL. *sjato* 'Ukelei; Alburnus lucidus' | szamJur. *šauta, šauta* 'Njeln a', REG. *šauta* id., PALLAS (Zoogr. III, 392) *sjauta* id. (N. SEBESTYÉN, i. m. 16. sz.).

lpS. FRIIS *kaito* 'Lucius' | szamT. *kati-fatama* 'Hecht', KLAPR. *kinthae* id., Atl. *kintjä* id., PALLAS (Zoogr. III, 336) *kinthae* 'Esox lucius' (N. SEBES-TYÉN i. m. 34. sz.).

lpS. FRIIS *čutta* 'talus; ankelben', L. WIKL. *čutta* 'ein kleiner Knochen am Hinterbein des Renntiers' | m. *csont* 'Bein, Knochen', *állcsont* 'maxilla; Kinnlade', *bokacsont* 'talus; Knöchel' (WICHMANN: FUF. XI, 196).

m. *tetem* 'csont' | lpS. *taktè* id. (BÁRCZI, MSzf.Sz.).

lpN. FRIIS *buočča* 'membrum virile et hominum et animalium', L. WIKL. *pūščā*- id., K. GEN. *pěčč* 'das männliche Glied' | m. *fasz* 1. 'penis, das männliche Glied', 2. 'az állat hímvesszeje is, pl. a csődöré, kutyáé' (TOIVONEN, Affr. 152, 259. sz. A cser. adat nem tartozik ide, vö. METsz.).

lpN. FRIIS *luča* 'limus, coenum, stercus fluens', ITKONEN KO. *лушчэ*^E Kld. *лушчэ*^E stb. id. | osztj. KARJAL. *lužās* 'sehr seichtes Wasser, seichte Stelle, wo sich die Wildente niederlässt' | m. *lucok* 'Nässe, Kot, Pfütze', *lucskos* 'kotig, nass, schlampig' (TOIVONEN i. m. 148, 245. sz.).

lpN. FRIIS *lulle* 1. 'ortus hibernus, auster', 2. S. 'oriens', *luladak* 'auster', NIELSEN *lulle* 1. '(as first part of compound), who which is found in or belongs to the south (south-) southern, southerly' 2. '(as a separate word) south' L. WIKL. *lulle*- 'nur in zsmnsetz. östlich' *lullāne*- 'ostwärts ziehen' *lulāta*'ka-, 'Ostwind'; LAGERCR. Wfs. *luyliē* 'Osten' Park. *lullie* 'Süden' Könk. *lul liē* Enon. *lulli* id. Rör. *луксаšэ* (illat.) 'gegen Osten' *luyliē* (ess.) 'im Osten' *луклелте* 'vom Osten' stb. | vogÉ. AHLQV. *luil* 'Osten'.

lpS. *měštšē* 'félreeső távoli' *měštšen* (iness.) 'félre' | m. *messze* 'weit' entfernt, fern' (SZINNYEI NyHas. 7 156).

lpN. *tšuollā*- 'vág', S. *tšuoŕlla*- id. | vog. *sāl^m* 'szilánk' | m. *szil* N. 'vág hasít, farag, gyalul' *szilánk* 'Splitter, Span, Spleisse' (SZINNYEI i. m. 153).

lpS. *piätseket* 'deshiscere (De cymbarum et navigiorum tabulis plerumque dicitur, dum dehiscunt sive e loco debito recedunt)' | vog. KANN. TJ., TČ. *pššt*-, AK. *pěšt*- stb. 'losbinden' | m. *fesel* *feslik* 'sich entfalten, sich öffnen, sich auftrennen' (TOIVONEN Affr. 81, 68. sz.).

lp. LAGERCR. Wfs. *g^wranit* intr. 'waldos werden', *ěw^{ar}et* '(Wald) niederhauen' | m. *irt*, R. *ort* 'runco, exputo, succido, exstirpo, arbusta fruticesque evello, rescio, eradico; ausrotten, jäten', *irtás*, R. *ortás* 1. 'ager exstirpatus, solum eruncatum; Rodeacker, Rodeland'. 2. 'runcatio, exstirpatio, exputatio; Ausrottung, das Jäten'. Ha az egyeztetés helyes, a magyar szavakban egy ősi műveltségző őrződött meg. (Máskép SZINNYEI NyH. 27).

lpN. FRIIS *guorrat* 'vestigia sequi, NIELSEN *gurrát* 'follow (a track or imperfectly marked road, and fig.), follow the tracks of, track, trace', L. WIKLUND *kūāra*- 'aufspüren, auf der Spur gehen', K. GENETZ *kūrre*- 'mennä jtkin nyöten; folgen', D. HALÁSZ *kūoret*, *kūāret* 'követni (nyomot), csapáson vagy nyomon menni, nyomozni; aufspüren, nachspüren, auf der Spur gehen' | szamO. B., Taz., Kar. *kurennan*, *kurenban* 'gehen'.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a lappban van egy *-pč-* conditionalisjel, amelyről RAVILA (FUF. XXIII, 56. jegyzet) a következőket írja: „Interessant sind gewisse vertretungen mit *-pč-*, wie sie aus Inari, z. b. LÖNNROT

lipčim, lipčih, erwähnt sind. In den handschriften von A. V. KOSKIMIES die im archiv der Finnischen Literaturgesellschaft aufbewahrt werden, ist angegeben, dass diese formen nur bei der älteren generation anzutreffen sind. KOSKIMIES war i. j. 1886 in Inari. Heute dürften die genannten konditionalformen ganz unbekannt sein. Bei GANANDER kommen auch formen wie *lichpzim, lichpzip, lichpzi* usw. vor, s. SETÄLÄ TuM.p.151, QVIGSTAD MSFOu. 67 p. 346“. Ezzel a már nem élő lapp conditionalis jellel azonosnak tekinthetjük azt a jurák-szamojéd *-bš-, -bs-, -bt-* elemet ameiy CASTRÉN szamojéd szójegyzékeinek függelékeként „Materialien zu einer Syntax“ címen kiadott példamondat-gyűjteménynek bizonyos igealakjaiban található és ameiy az igének határozott conditionalisi jelentést ad.: *nen häbnanda, rāni nēdu nibt dm muē* 'wenn mein Weib stirbt, dürfte ich mir kein anderes Weib nehmen' (feleségem meghalásakor másik feleséget magamnak nem vennék); *tiku rambanan (jidibanan), jābībšudm* 'wenn ich alles trinke, dürfte ich betrunken werden' (minden megivásomkor megittasodnék); *ñau tehta tōbsu* 'mein Bruder kommt wohl morgen' (fiutestvérem holnap eljöhet) | *ñau maš: tehta' tōbsadm* 'mein Bruder sagte: morgen dürfte ich kommen' (fiutestvérem mondta: holnap eljönnék); *num hala nih abata ta', sira' tukupoi habsua'* 'wenn Gott nicht Fische giebt, so dürften wir alle im Winter sterben' (isten halakat nem adandása, télen valamennyien meghalnánk); *řatekym řaulambiu, pūna nānan mansarābsu* 'ich ernähre den Knabe, später dürfte er für mich arbeiten' (a fiut táplálom, később értem dolgoznék); *ñan nībnanda tu', nāñ tukahana haijēbsudm* 'wenn mein Bruder nicht kommt, dürfte ich (doch) hier bleiben' (fiutestvérem nem jövésekor én itt maradnék); *tōndabs damđ, jurwaeu* 'ich wollte bedecken, habe es aber vergessen (betakartam volna, elfelejtettem); *jēsedet tañawy řaebata, mañ teamdabsudamđ* 'wenn Geld da wäre, werde ich vielleicht kaufen' (a pénz megvolta, én vásároltam volna); *řanon tañawy řaebata, tōbsudamđ* 'wäre ein Boot da, so würde ich vielleicht kommen' (csónak megvolta, eljöttem volna); *ñahadan wada jařu, mear tōbsuky* 'von meinem Bruder giebt es keine Nachricht, er kommt wohl bald' (fiutestvéremtől hír nines, alkalmasint mindjárt jönne) *mērtenda sawa řaeb, mañ tehta tōwædm řaejīdm (tōbsudm)* 'wenn das Wetter schön ist, dürfte ich morgen kommen' (időnek jó levése, én holnap jönnék); *nīn nībnandu' ta', mañ tawædm řaejīdm (tābsudm)* 'wenn nicht andere geben, dürfte ich geben' (másoknak nem adása, én adnék). A fent említett nem élő lp *-pč-* conditionalis jelet tehát úgy tekinthetjük, mint a lappok nyelvcsere előtti szamojéd nyelvéből megőrzött alaktani elemet.

A szamojéd nyelvi anyag rendszeres feldolgozásával — különösen ha az újabb gyűjtések anyaga is egész terjedelmében hozzáférhetővé válik — bizonyosan a lapp nyelv sok ismeretlen elemének találjuk majd meg a forrását és természetes magyarázatát. A magyar szókészlet rendszeres átvizsgálásával pedig kétségtelenül gyarapítani lehet majd a lapp-magyar és lapp-obiugor-magyar szóegyeztetések számát, különösen akkor, ha majd rendelkezésünkre fog állni az új Nyelvtörténeti Szótár és az új Tájszótár gazdag anyaga is.

Ha elfogadjuk TOIVONENNEK azt a dolgozata végén kifejtett gondolatát, hogy a fokváltakozás olyan ősi sajátága a lappnak, amelyet szamojéd hazájá-

ból hozott magával és hogy a fokváltakozás a protolappból került bele az előfinn nyelvbe, akkor felvethetjük a kérdést, vajjon nem a protolapp nyelv hatásának tudható-e be a finnben a jelzőnek a jelzett szóval való megegyeztetése: *suure-t talo-t* 'nagy(ok) házak' *suure-ssa talo-ssa* 'nagy(ban) házban' stb. Kétségtelen, hogy a finnugor és az uráli alapnyelvben a jelző változatlan volt, megelőzte a jelzett szót, vele szoros egységet alkotott s éppen ezért a források csak a jelzett szóhoz járultak hozzá: szám.Jur. *áhjár'' jěš'e zallem'' mannē* 'három vashalat látott; drei Eisenfische sah er' (LEHTISALO, MSFOu. XC, 106). Erre a megállapításra különben — mint azt a finn nyelvtanokból tudjuk s mint azt Finn jelzős szerkezetek című fiataalkori dolgozatom! an kimutattam (NyK. XLIV, 118, 124) — magából a finn nyelvből is találunk bizonyítékokat: az ú. n. r a g o z h a t a t l a n melléknevek, amelyek a főnévi kategóriából kiszakadva váltak melléknevekké, elszigetelt-ségükben a jelzőnek ősi uráli alaki sajátosságát őrizték meg.

A jelzőnek a jelzett szóval való finnben történő megegyeztetése szempontjából különös figyelmet érdemel RAVILÁNAK az a megállapítása (FUF. XXVII, 112), hogy a mordvinban a melléknévi jelző igen gyakran számbeli egyezést mutat a jelzett szóval: *paro tejtér* 'jó leány', *par-t tejtér-t* 'jó(k) leányok'. RAVILA utalt egyúttal a lapp nyelvnek bizonyos kivételes eseteire (K. NIELSEN, Laerebok i lappisk I, 89, 466) és CASTRÉN szamojéd nyelvtanának 349. paragrafusára, amely szerint: „Ausnahmeweise haben jedoch unter den Finnischen (= finnisch-ugrischen) Sprachen einige eine vollständige Deklination der Adjektive in ihrer attributiven Form. Eine solche Ausnahme bildet auch unter den Samojedischen Sprachen der östliche oder Tawgy-Dialekt. Doch findet die Declination hier nicht vollständig, sondern nur im Genitiv und Accusativ des Singulars, im Nominativ, Genitiv und Accusativ des Plurals statt. Im Dual findet gar keine Deklination statt, sondern der Stamm des Attributs bleibt ganz unverändert. Dagegen fordert ein nachfolgender Dativ, Ablativ, Locativ und Prosecutiv, dass das Attribut im Genitiv des Singulars oder des Plurals gebraucht werde“.*

LEHTISALO jurák-sza nojéd szövegeinek (MSFOu. XC) olvasása közben igen érdekes példákat találtam a jelző és a jelzett szó megegyeztetésére s egyúttal olyan adatokra is akadtam, amelyek megvilágítják a megegyeztetés kifejlődését.

Vannak a jurák-szamojédban olyan jelzős szerkezetek, amelyekben a birt. sze r élyr a g nemcsak a jelzett szóhoz járul, hanem a jelzőhöz is: *šidáß pūžūß* 'két(e.n) feleségen; meine zwei Frauen' (16); *päeršämi'' xärödañi''*²³ 'ápolít(am) t eteger; der von mir gepflegte Kranke' (514; *täv ja žätle nēkko,še šärtšei''* 'azután iker(je) felesége felkiáltott; dann schrie das Zwillingweib auf' (460); *täv matattav nēkkidav tarem mī''*²⁴ 'azután hat(ja) hátyja így szólt; dann sagten seine sechs älteren Brüder so' (12).

* A megegyeztetés szempontjából figyelmet érdemelnek azok a közismert magyar szerkezetek, amelyekben a tárgy, illetőleg a ragos vagy névutós határozó mutató-név mási jelzője felveszi mindazokat a formansokat, amelyek a tárgyhöz, illetőleg a határozóhoz mint jelzett szóhoz járulnak; *ezt (a) házat. ebben (a) házban* stb. (vö. ezen, eme házat; ezen, eme házban stb.).

Vannak továbbá olyan jelzős szerkezetek, amelyekben az egyesszámi accusativus *-m* ragja egyaránt hozzájárul a jelzőhöz és a jelzett szóhoz: *tšettu pādaβi i m' tim' sār aββi* 'négy tarká(t) rénszarvast megkötött; (er) band vier bunte Renntiere' (451); *tādu līχid iōB' jām' sabbūmmam' χorm tēβrā'* 'azután künnről egy fá(t) megtöltött(et) hordót hoztak; dann brachten sie von draussen ein hölzernes gefülltes Fass' (442); *šib nē sērru nē šib jā* 'hét nő, özvegy hét nő tájék(on) sátor-tverté(t) fejét fésüli; sieben Weiber, Witwen, kämmen ihren Kopf, der sich in sieben Ländern gelagert hat' (507).

Kivételesen az egyesszámi locativus ragja is hozzájárulhat mind a jelzőhöz, mind a jelzett szóhoz: *sābū-ttannv māca m' uññe nūnnū.čm' nū.čm' jāe'* 'tisztátalan (ban) sátorban (tkp. sátor belsejében) álló (vagyok) nem vagyok; im des unreinen Zeltes Inneren stehendes bin ich nicht' (541).

Ugy gondolom, hogy a jurák-szamojédban — és valószínűleg a tavgyban is — a jelzőnek a jelzett szóval való megegyeztetése bizonyos birtokos személyragoknak széleskörű (és a mondat értelmét nem módosító) determináló használatában gyökerezik.

Determináló elemként igen gyakran előfordul a jurák-szamojédban az egyesszámi 3. személyű birtokos személyrag (*-du, -dē* stb.). Számos adatot találunk erre CASTRÉN példamondataiban (Materialen zu einer Syntax), szövegeiben, úgyszintén LEHTISALO szövegeiben: *šidē nāñi' jāñkū* 'eine Öffnung wieder ist nicht da' (LEHTISALO 105); *nāzar' jūdu jālle mūp'* 'dreissig Tage gehen sie' (171).

LEHTISALO szövegeiben számos adatot találunk az *-r* egyesszámi 2. személyű birtokos személyrag determináló elemként való használatára: *puχū.čsār tū' j'āmti'* 'die Alte stand auf um sich zu setzen' (90), *tādēβē βēšakkōr jēssē piriñdē χajjē, parnējjār jēssē nōjñēñdē χajjē, šēssaβer jēssē lārñdē χajjē, βēljāñer jēssē tissūñdē χajjē* 'der Zauberer-Alte verwandelte sich in einen eisernen Hecht, *parñē* wurde eine eiserne Quappe, Harzriese wurde eine eiserner Barsch, Einbein wurde eine eiserne Plötze' (105); *ōi, χaβ'ir mākkant' jāl'* 'na, der Ostjake begab sich nach Hause zu wandern' (88), *nūχār' šixirtār* 'es sind drei Sihirtje' (28). Meg kell jegyezni, hogy van olyan nyelvjárás (vö. pl. 38. és 45. sz.), amelyben az *-r* személyrag, mint determináló elem, már úgyszólván az enklitikus articulus szerepét tölti be.

A többesszámi 3. személyű birtokos személyrag (*-du*) is lehet determináló elem: *iōB' šixirt' ādu' pā tsallē' t' āχānnv jā* 'ein Sihirtje ist hinter den Baumlandzungenanhöhen' (28).

A jelző és a jelzett szó megegyeztetése szempontjából igen figyelemre méltók és érdekesek a determinálásnak azok a rendkívül gyakran előforduló esetei, amikor bizonyos határozókhöz járuló birtokos személyragok megegyeznek számtan és személyben az állítmányi igével: *nēñšāno' tsikkār jādemta'* 'bizony akkor(od) melegítsd! wirklich, wärme es' (170); *tsikkāntv nābākkōntv tχannāñn' pñ' tarppē* 'dann (tkp. akkorja) trat er, während seine ältere Schwester spricht, hinaus' (u. ott); *tāda tsikkāñ.tsi mākkāñ.tsi'*

*χαιῖε χα*³ 'dann begaben sie sich in ihr Zelt' (dual.) (448); *τῖικκάντου μάκκαῖτου* *ἰέβῖα χα*³ 'dann kamen sie (dual.) in ihrem Zelt an' (449) (az idő és a helyhatározó mellett többes 3. birt. sz. r.); *τῖικκάντου χαιῖε* *ἡάχαρη* 'dann (tkp. akkorjuk) gingen sie zu dritt fort' (171); *χunnānnānto χᾱεβῖᾱñ?* 'wohin (+ sg. 2. birt. sz. r.) begabst du dich?' (508); *σίδε ἡῦβ!* *χunnān āndi* *χᾱεβῖν ᾱδι*³ 'meine zwei Söhne! Wohin (+ dual. 2. birt. sz. r.) seid ihr (dual.) gegangen?' (472); *śāmmaῖ mūda m'w* *amaēntu* *χαρβᾱ;gu*³ 'in das unreine Zelt hinein wie (+pl. 3. birt. sz. r.) würden sie wünschen (542).

A determináló elemnek ezekben a mondatokban sincs értelemmódosító szerepe, hanem a determináló elem minden egyes esetben a cselekvésnek vagy a történéstnek és a cselekvés vagy a történést idejének, valamint helyének szoros összetartozását fejezi ki. Ezen az alapon érthetjük meg egy varázssorok következő sorait: *šēññennāññū* *χunnānāññi* *sōmt^aβāññi* *māllet-kannā*³ 'früher irgendwann, zur Zeit meines Gutberdens (d. h. als ich Zauberer wurde)' (474). Ebben a mondatban a két határozószónak a birtokos jelzős szerkezettel való szoros összetartozását azzal fejezi ki a nyelv, hogy a határozószók — szinte valóságos jelzői szerepben — éppen olyan egyezményi elsőszemélyű birt. sz. raggal ellátott egyesszámi locativusi alakok, mint amilyen genilivusi alak a birtokoszó.

Egy ilyen szerkezet már természetes átmenetül szolgál a fennebb közölt jelzős szerkezetekhez, a jelző és a jelzett szó megegyeztetésének eseteihez. Ezekben a jelzős szerkezetekben a jelzőhöz és a jelzett szóhoz egyaránt hozzájáruló formások a szerkezet tagjainak szoros egységét fejezik ki.

A finn jelzős szerkezetekben tehát a jelzőnek és a jelzett szónak számban és esetben való egyezését nem szükséges indoeurópai (litván vagy ősszermán) hatásnak tulajdonítanunk, mint azt hajlandó voltam fennebb említett dolgozatomban feltenni, hanem sokkal inkább annak a mélyreható viszonytatásnak, amelynek következtében a lappok nyelvcsere előtti szamojéd nyelvéből a fokváltozással együtt ez a *determinálás* elvén alapuló nyelvi szerkezet is átkerült a finnek őseinek a nyelvébe. A mordvin *part fejteft* 'jó(k) leányok' -féle szerkezet is megerősíti TOIVONENNEK azt a minden tekintetben indokolt feltevését, hogy a lappok nyelvcsereje és ezzel együtt a lappok szamojéd őseinek a finnek, valamint a mordvinok őseivel való kapcsolata a finn-volgai időben már megkezdődött.

A finn jelzős szerkezetekben a jelzőnek és a jelzett szónak megegyeztetése teljesebb, mint a tavgy-szamojédban és a jurák-szamojéd bizonyos nyelvjárásaiban, mert kivétel nélkül minden esetre kiterjed. Semmi okunk sincs azonban feltenni, hogy a lappok őseinek nyelvcsere előtti szamojéd nyelvében a megegyeztetés valaha is olyan általános érvényű lett volna, mint amilyen a finnben. Mivel magyarázhatjuk azt, hogy a finnben a fejlődés tovább ment, mint az említett szamojéd nyelvekben? Lényegében ma is fenn kell tartanom azt a magyarázatot, amelyet a jelző és a jelzett szó megegyeztetésére vonatkozólag számos adat alapján fennebb említett dolgozatom 119—124 lapjain kifejtettem. A szamojéd hatás alatt meginduló megegyeztetés teljes kifejlődését nagymértékben elősegíthette magának a finn nyelvnek bizonyos mondatnani (szórendi) sajátága. A finnben — éppen

úgy, mint a többi uráli nyelvben — megőrzött ősi sajátágként a jelző rendszerint megelőzi a jelzett szót. Másrészt azonban éppen a finnben a szabályos egyenés szórend mellett a legrégibb idő óta kimutatható a jelzős szerkezetekben a fordított szórend is, sőt bizonyos jelzős szerkezetekben a jelző mindig a jelzett szó után áll. A kedveskedő, sajnálkozó kifejezésekben a jelző rendszerint követi a jelzett szót, vele mintegy összetétellel egyesül, úgyhogy az esetragokat csupán a jelző veszi fel: *karhuparan* 'táytyi lähteä pois' 'a szegény medvének (tkp. medveszegénynek) el kellett mennie'; pieksivät siellä *susirukkaa* 'elpäholtäk ott a szegény farkasé' (tkp. farkas-szegényt). A népnyelvben, különösen a Kalevala nyelvében másféle melléknév is előfordulhatott hasonló szerkezetben, ugyszintén a főnévi jelző is: *venopunaisin* (tkp. csónak-pirosal), *vyö-lapasta*: lappavyöstä 'csat(os) övből'. A főnévi jelzők csoportjától nagyon érdekesek a *puoli* 'fél' szóval való összetételek, amelyekben a *puoli* szó mindig második tagja az összetételnek: *silmäpuoli*, *jalkapuoli* 'félszemű, féllábu'. A Kalevala nyelvben az anyagnévi jelző is állhat fordított szórenddel: *vyö vaski* 'ézőv v. övü', *rinta kulta* 'arany mell v. mellü', *pää hopea* 'ezüst fej v. fejtü'. Figyelemre méltó a Kalevala nyelvének az a sajátága is, hogy a hátravetett anyagnévi jelző változatlan marad, az esetragokat csupán a jelzett szó veszi fel: *kaarta rauta* 'vasivet', *päätäsi hopea* 'ezüst fejedet', *ukset kulta* 'arany ajtók' stb. Így viselkedik nagy ritkán a melléknévi jelző is: *miehen aimo* 'derék embert', *kannen kirjo* 'kimmahutti' 'felpattantotta a tarka fedelet'.

A megfordított szórend mellett egy másik finn nyelvi sajátágot kell figyelembe vennünk: az értelmező jelzőnek széleskörű használatát a régi nyelvben és a népnyelv. en. Az értelmező jelző a finnben — éppen úgy mint a magyarban is — mindig felveszi a jelzett szóhoz járuló esetragokat: *lapselle isottomalle*, *emon tietämättömälle* 'a gyermeknek, az atyátlannak, anyja ismeretlenjének'.

A változatlan melléknévi jelző kétféle szórenddel állhatott tehát: **suuri talossa* (vö *pikku talossa*) és **talossa suuri* (vö. *miehen aimo*). Az értelmező jelző viszont felvette ugyanazt a viszonyragot, amely a jelzett szóhoz hozzájárult: *talossa suuressa*.

A szamojéd hatás elsősorban a megfordított szórendű melléknévi jelzős szerkezetekben érvényesülhetett annál is inkább, mert a hátravetett jelzőnek viszonyraggal való ellátására az értelmezős szerkezetek máris például szolgáltak. A fejlődés iránya tehát: **talossa suuri* > *talossa suuressa*. Ilyen módon összeesett aztán a fordított szórendű jelzős szerkezet az értelmezős szerkezettel. Az új alaki sajátág a megfordított szórendű jelzőkről az elülálló jelzőkre is áterjedt. A főnévi jelzőket azért nem érinthette általában a melléknévi jelzők analógiája, mivel az utóbbiak általában mindig a jelzett szó előtt álltak és éppen ezért vele igen korán összetétellel egyesültek. Az ú. n. ragozhatatlan melléknévek főnévi származása még élenken érződhetett abban az időben, amikor a jelző és a jelzett szó megegyeztetése kialakult.

Meg kell jegyezni, hogy szamojéd adatok nem igazolják SIMONYINAK azt a feltevését (A jelzők mondattana 113—114), amely szerint az értelmezős szerkezet ősi, mint az elülálló jelzővel való. Fordított szórendű jelzős

szerkezetre viszont elvétve a szamojédból is találunk példát, vö. pl. a következő mondatot, amelyten a birtokos-szónak fordított szórendű jelzős szerkezetet a jelzője: *tājt tšér*” *žābttē-jjintā^p* *naßβē űññā^p* 'auf dem Rücken seines weissgestirnten (tkp. homlok-fehér) Wallachs' (478). vagy *tamno tāχā^o*” *tāĥekkōdā^p*” *žāññi űñūdā^p*”¹ 'noch weiter vorwärts befehlet eure jungen Vögelchen' (tkp. madárká(k) fiatalok) (489). Ennek a nyelvi sajátágnak kifejlődése tehát már az uráli alapnyelvben megindult.

És végül még egy kérdést szeretnék felvetni. Vajjon nem ugorkori szamojéd hatás emléke-e az obi-ugor nyelvektén a birt. sz. ragoknak az a széles körű determináló elemként való használata, amelyet FUCHS—FOKOS DÁVID mutatott ki (FUF. XXVI, 26—62) egy módszertani szempontból is igen tanulságos dolgozatában.

N. SEBESTYÉN IRÉN

A szamojédok etnogeneziséhez

A szamojédok etnogenezisének kérdését az utóbbi időkben felszínre került új anyag alapján szükséges revízió alá venni. A kérdést mindezekig talán túlságosan is egyszerűen fogták fel és a szamojédok eredetére vonatkozó régebbi kutatások eredményeit általában mind a mai napig biztosnak tartják. Közleményemnek nem az a célja, hogy a szamojéd etnogenezis problémáit végkép eldöntse, csupán a kérdés ismételt megvizsgálásának szükségességére szeretném felhívni a figyelmet, s emellett a kutatás irányvonalait is felvázolom.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a mai tudományos szakirodalomban két ellentétes nézet uralkodik a szamojéd népek eredetére vonatkozólag.

Az egyik — főleg nyugaton elterjedt — felfogás szerint a szamojéd népek ősei a finnugor népek őseivel, e nézet képviselőinek terminológiájával: az összamojédok az ősfinnugorokkal az i. e. IV. évezredig együtt éltek a közös finnugor-szamojéd, vagy másképpen uráli őshazában. Ennek az uráli őshazának a területét Kelet-Európába, a Volga—Káma folyók vidékére és ettől északra helyezik általában. A szamojédok azután az i. e. IV. ezred után kiváltak a nyelvközösségből és az uráli őshazából észak és északkelet felé vonultak.

A másik feltevés szerint a szamojédok ősei a Szaján hegységből vándoroltak mai lakóhelyükre. Ezt az elméletet először CASTRÉN próbálta tudományos érvekkel alátámasztani. A szamojédok eredetéről ehhez hasonló álláspont alakult ki a szovjet szaki oda'omban is.¹ A szovjet tudomány és CASTRÉN álláspontja között a lényeges különbség, hogy míg CASTRÉN megelégedett annyival, hogy a szamojédok őshazáját az Altaj—Szajánvidéken

¹ Bár nem mondható általánosan elfogadott nézetnek a szovjet irodalomban sem. L.: Дебеч: Селькупы. Антропологический очерк. Труды Инст. Этн. II. (1947), 126.